

Європейський вимір сучасних психолого-педагогічних наук в умовах війни та глобальних викликів XXI століття (український досвід)

*Чернова Ірина Вікторівна¹, Пушкарьова Тамара Олексіївна²,
Краснощок Інна Петрівна³*

Опубліковано	Секція	УДК
22.03.2023	Освіта/Педагогіка	37:159.9:001.2: 355.01(477)

DOI: <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.7774156>

Ліцензовано за умовами Creative Commons BY 4.0 International license

Анотація. У дослідженні базуємося на визнаних у світі інтерпретаціях фундаментальних педагогічних праць. Виокремлюємо основні координати парадигми психоцентричної освіти як провідної в європейській психолого-педагогічній науці. Проведено огляд розвитку сучасної педагогіки на місцевому та європейському рівнях. У статті вивчається взаємозв'язок педагогіки та психології під кутом метаморфоз сучасної освіти. Проблематика полягає у пошуку виходів із кризового стану сучасної психолого-педагогічної науки, спричиненого війною в Україні. Використовуючи інтерпретаційну методологію, висуваємо гіпотезу про те, що хоча педагогіка та психологія є частиною процесу раціоналізації освіти, пов'язаного з сучасністю, кожен із цих двох підходів лежить в основі переважаючої фігури сучасної наукової думки, а саме праксеологічної раціональності, що стосується педагогіки, і когнітивної раціональності, що стосується психології. У статті розглядається їх розбіжність в плані підходу до питання про сенс педагогічних практик.

Ключові слова: психологія, значення педагогічних практик, сучасність, педагогіка, раціональність.

The European Dimension of Modern Psychological and Pedagogical Sciences in the Context of War and Global Challenges of the XXI Century (Ukrainian Experience)

Annotation. In this study, internationally recognized interpretations of fundamental pedagogical works are released. One identifies the main coordinates of the psychocentric education paradigm as the leading one in European psychological and pedagogical science. This article examines the relationship between pedagogy and psychology from the perspective of the metamorphosis of modern education. The problem of the work is to find ways out of the crisis of modern psycho-pedagogical science caused by the war in Ukraine.

¹ кандидат філологічних наук, доцент, кафедра торгівлі та біржової діяльності, факультет будівництва, архітектури та дизайну, Національний університет "Запорізька політехніка", вул. Жуковського, 64, м. Запоріжжя, <https://orcid.org/0000-0002-2086-2586>

² доктор педагогічних наук, професор, член кор. НАПН, начальник відділу проектної діяльності, Інститут модернізації змісту освіти, м. Київ, вул. Василя Липківського, 36, <https://orcid.org/0000-0001-7611-9516>

³ кандидат педагогічних наук, доцент, кафедра педагогіки та спеціальної освіти, факультет педагогіки, Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка, 25006, м. Кропивницький, вул. Шевченка, 1, <https://orcid.org/0000-0001-9905-6589>

Using an interpretive methodology, we put forward the hypothesis that although pedagogy and psychology are part of the process of rationalization of education associated with modernity, each of these two approaches underlies a predominant figure of contemporary scientific thought, namely praxeological rationality, which concerns pedagogy, and cognitive rationality, which concerns psychology. Thus, the rationalization of teaching requires, in addition to cognitive rationality (objectification of educational processes), praxeological or practical-communicative rationality, capable of comprehending educational practice in its complexity. Psychological science allows education to gain theoretical clarity regarding pedagogical research, the conceptuality of pedagogy, its practical and communicative rationality, legitimization of educational practice, consideration of the axiological dimension of education, and reflections on the meaning of pedagogical transformations. As a result of the analysis of the theoretical framework related to the topic and the use of a didactic approach, the methods and strategies for conceptualizing and validating psychology in the humanities are described. These two different figures of rationality need to be seen in their complementarity and in their indispensability, which stems from the question of the relationship between pedagogy and psychology. While fully aware of the limits inherent in pedagogical and educational approaches to education, it should be recognized that the relationship between psychology and pedagogy "does not involve a delimitation of the field", as they belong to two different registers that enrich each other. Therefore, in the scientific debate about the place and role of psychological and pedagogical sciences, we reject the postulates of their negation and adhere to the idea of their synergistic necessity.

Keywords: psychology, importance of pedagogical practices, modernity, pedagogy, rationality.

Вступ

Питання про взаємозв'язок психології та педагогіки породило палку полеміку, яка підкреслила начебто протиставлення цих двох підходів і їх взаємне виключення. Сьогодні існує безліч дисциплін, що займаються вихованням і навчанням, деякі з яких сприймаються як такі, що дають відповіді на кризу в значенні освіти.

Хоча зв'язок між освітою та психологією сьогодні закріпився у формі нерозривної синергії, матеріалізація шляхів зв'язку між цими галузями знань має історичні зачатки, які по різному виражаються в різний час в історії освіти. Процеси трансдисциплінарності, які характеризують науки XXI століття, мають завдання переосмислення академічних і дослідницьких ідентичностей, побудованих на основі цілком визначених меж. Подолання цих меж було одним із поперечних лейтмотивів до взаємозв'язку між психологічною наукою та освітою на кожному з його етапів.

У випадку психологічної науки та педагогіки, на їх ранніх етапах, ця відкритість відображається в освітньому розгляді психічних та мозкових рівнів, в яких відбувається навчання та пізнання. Взаємне відкриття цих рівнів у культурно-освітньому вимірі є основною вимогою освіти XXI століття.

Дослідницькі рамки цієї роботи історично розмежовані з метою ідентифікації «сучасної парадигми психолого-педагогічної освіти». В роботі опираємося на психоцентризм з точки зору модерної та постмодерної педагогіки в Україні. У статті висвітлюються основні порівняльно-історичні координати психоцентричної парадигми освіти: загальноепістемологічна та європейська педагогіка. На цьому тлі представлено модель психолого-педагогічної науки, яку можна ідентифікувати в контексті утвердження та еволюції парадигми психоцентричної освіти в домодерну та модерну епохи, з наслідками для постмодерної епохи.

У питаннях консенсусу між психологічною наукою та освітою є багато критичних зауважень, висловлених до дисциплін, які підхопили естафету і вже стали

нерозривними з освітою. Основне полемічне питання – це поділ і розрив між психологією та педагогікою. Такий поділ може становити один із основних гносеологічних бар'єрів, що виражає стійкість між академічними галузями, налаштовуючи тенденцію академічного опору в межах освітньої області. Визнання неподільності цих двох наук може бути двигуном еволюції для ефективної трансдисциплінарності. Освітня педагогіка має незавершену мету закріплення та ефективного вкорінення в освітній галузі, приймаючи складність своєї ідентичності для виробництва як базових, так і прикладних знань, створених на базовому перетині між освітою та психологією.

У цьому сенсі дана робота має зробити можливий внесок у розмежування синтезу, вираженого через пропозицію про діалог між різними галузями знань, що охоплює синергію психології та педагогіки в освітньому вимірі. Включення психологічних рівнів у процеси освітніх знань не повинно бути причиною редукаціонізму, а навпаки, сприяти досягненню більшої глибини в процесах розуміння деяких вимірів таких складних явищ як освіта, через інтеграцію нових рівнів психологічного аналізу.

Зв'язок між педагогікою та різними дисциплінами, присвяченими раціональному вивченню педагогічних практик і їх розумінню – таким як освітні науки і психологія, – складне явище. Ось чому розгляд взаємозв'язків між педагогікою та психологією з позиції метаморфоз сучасного виховання є актуальним.

В роботі прагнемо показати, як педагогіка, як праксеологічний інтелект виховної дії, і педагогічна психологія, як наука, що пов'язана з процесом навчання та труднощами людей, які виявляють зміни у розвитку, черпають свої еталонні раціональності з сучасності. Раціоналізація світогляду – це процес спеціалізації людської діяльності, який породив як сучасну педагогіку, так і психологію. Тоді у чому відмінності між ними та яким чином кожен з цих двох підходів раціоналізує навчальну практику? Це питання аналізується за допомогою використання інтерпретаційної методології.

Сучасна психолого-педагогічна наука в Україні є множинною та диференційованою артикуляцією розуму, суб'єктів й інститутів, артикуляцією, яка реагує на складний процес розриву та спадкоємності традицій [3, с. 30].

Сучасна українська освіта завдячує утвердженню принципу освіченості, психолого-педагогічному спостереженню з дитинства, безкоштовній інституціоналізації та обов'язковому навчанню [1, с. 89]. У цьому ракурсі можна трактувати роботу сучасних педагогів як раціоналізацію виховної дії і спрямованість педагогічної ситуації на учнів, щоби викликати в них бажання вчитися. Виховна діяльність тепер є об'єктом дослідження освіти, і інтелект виховної дії вже не залежить від метафізичного або теологічного принципу.

Відтепер педагогіка черпає свій сенс з принципу виховання, згідно з яким педагог надає можливість виховної дії, незважаючи на природний і соціальний детермінізми, що зважають на предмети виховання [10, с. 50]. У рамках процесу педагогічної раціоналізації, яка варіюється від одного педагога до іншого, залежно від того, чи є це когнітивно-методична раціоналізація або практично-інтерсуб'єктивна раціоналізація, сучасні українські педагоги базують свою освітню дію на емансипативній концепції технології та прогресу [6, с. 40].

Народження сучасного педагога в умовах нової освіти проявляється секуляризацією педагогічної сфери і виникненням її як більш-менш автономної сфери дії та мислення [2]. Раніше легітимізація виховного акту була метафізичною, релігійною або теологічною; відтепер це частина людського проекту, який полягає в тому, щоби закласти розум у людину, супроводжуючи її розвиток і вдосконалення її здібностей.

Відповідно, шлях педагогічної раціональності, критеріями якої є відносна автономія педагогічної теорії та її закріплення в психологічних і медичних дослідженнях, новий статус, приписуваний учневі як суб'єкту виховання, та внутрішня узгодженість педагогічного підходу, який, окрім відмови від вербалізму, протікає шляхом пристосування шкільного змісту до процесу пізнавального та емоційного розвитку [9, с. 90]. У цьому контексті, на думку Товканець Г., освіта, що поважає закони природного розвитку дитини, – єдино ефективна і має бути привабливою як для предмета, який викладається, так і для учня [3].

Таким чином, раціоналізація виховного акту, здійснювана педагогами сучасності, характеризується розглядом взаємодоповнюваності пізнавального, аксіологічного, праксеологічного та інтерсуб'єктивного вимірів педагогічної ситуації. Якщо «вторгнення» психологічної науки в освітню сферу аналізується на основі динаміки складності, при якій організація знань оформлена в неієрархічні горизонтальні закономірності, то введення цих рівнів аналізу далеко не запрошує позиціонування в будь-який тип редукціонізму [5]. Це збагатило б розуміння освітньої реальності, яка насправді є внутрішньо багатовимірною. Саме усвідомлення цієї багатовимірної природи, яка визначає освіту та апелює до конфронтації свого вивчення, передбачає складний взаємозв'язок кожного з вимірів, що його складають, виходячи за межі ієрархічних закономірностей взаємозв'язку між галузями знань, і, отже, будь-якого типу редукціонізму або підпорядкування між дисциплінами. Визнання складності несе в своєму зародку відкритість до різних дисциплінарних ідентичностей [4].

Відповідно, *метою даної статті* є розгляд психолого-педагогічної освіти в Україні з позиції сучасності та європейського досвіду. Цілі: проаналізувати процес сучасної раціоналізації освіти, в якому вкорінені як сучасна педагогіка, так і психологія, розкрити проблему праксеологічної раціональності у світлі педагогіки та когнітивної раціональності та у світлі психології.

Результати

Результати цієї роботи, заснованої на «спостереженні» за фактичними «педагогічними практиками» в європейському просторі та в Україні, описують, характеризують та пояснюють функціонування педагогічних практик, процесів, що відбуваються навколо моделі «контекстуалізовані інтерактивні процеси». В межах цієї роботи представляємо два приклади (французька освіта та українська освіта).

Для розуміння взаємовідносин між психологією та педагогікою в роботі узагальнено світову наукову думку. Виховання, яке пропонує, згідно з традиційною формулою, сформувати дитину фізично, інтелектуально і морально, обов'язково має спиратися на психологію. Про це добре знають професійні педагоги та батьки. Однак виховання, як у своїх цілях, так і в своїх методах варіюється залежно від часу та місця. Як суспільне явище, воно відображає послідовні фази еволюції суспільств.

З іншого боку, психологія також еволюціонує: в наш час вона все більше відривається від метафізики та рішуче рухається в бік науки [7, с. 30].

Тому проблема полягає не стільки в тому, чи існує загальний зв'язок між психологією та освітою, а радше в тому, щоби зрозуміти, якими є місце і роль психології та освіти в цілому, показати місце і роль психології в педагогіці та якими вони є сьогодні в Україні та в європейському просторі.

У міру того, як суспільство розвивається від первіснообщинного ладу, від примітивних общинних форм до складних структур поділу праці, освіта має тенденцію робити все більший акцент на повазі та розвитку індивідуальності. Авторитарне й догматичне виховання, яке не бере до уваги ані «людину» як таку, ані її індивідуальну неповторність, є елементом соціальної дезінтеграції.

Коли економічна та соціальна організація поступово ускладнилася внаслідок технічного та наукового прогресу, необхідна спеціалізація функцій призводить до суспільної диференціації [12, с. 50].

Ця спеціалізація функцій збільшує і зміцнює зв'язки солідарності: група стає тим міцнішою, чим точніше виконуються більш спеціалізовані функції. Індивідуальні здібності та соціально корисна оригінальність більше не засуджуються, а заохочуються.

Європейська освіта спрямована на виявлення і розвиток характерних здібностей кожної людини. Особистість має право бути почутою, а освіта еволюціонує від колективного догматизму до ліберального та індивідуалізованого режиму [11, с. 90].

Психологія, як інтелектуальна дисципліна, у своїх спробах пояснити так звані «духовні» факти, виникла значно пізніше, ніж освіта.

Зараз, в умовах гострої кризи та війни в Україні, психологія як ніколи раніше корелює з новою орієнтацією педагогіки.

Українські науковці зосереджуються на психолого-педагогічній практиці, яка є складним об'єктом дослідження, об'єктом перехрестя, специфічного для освітніх наук, що входить до множини дисциплінарних підходів: психологічного, соціологічного, педагогічного, дидактичного, гносеологічного.

Моделювання роботи над освітою в Європі розвивалося впродовж останніх п'ятдесяти років. Історично так склалося, що попередньо європейська освіта була частиною біхевіористської парадигми «процес – продукт» з сильною нормативною метою. Викладання було зведене до спостережуваної поведінки вчителя.

Вивчаючи педагогічну практику з її складового об'єкта інтерактивності, «педагогічних, психологічних та інтерсуб'єктивних» взаємодій «французького педагога», бачимо внесені корективи та розбіжності, що реалізуються у функціонуванні педагогічної практики Франції. Ці корективи дали змогу кращого розуміння процесу постійної міжособистісної адаптації у вихованні. Визначено режими коригування або неадаптації між учителем і учнями в ситуації, пов'язаній з ініціальною підготовкою. Показано, що інтерактивність є одним із ключових моментів організації педагогічної практики [12, с. 35].

Як продовження теми, охарактеризовано задіяні процеси: на рівні спостережуваних інтерактивних процесів, на рівні глибинних опосередковуючих процесів: когнітивних, соціально-афективних, культурних і ситуаційних процесів.

Отже, освіта у Франції сьогодні підірвана двома сильними тенденціями, які присутні вже кілька років. З одного боку, освітній рівень французьких школярів наразі знижується відповідно до міжнародних рейтингів, в той же час цифрова трансформація продовжує змінювати традиційну організацію роботи та викликає реальні питання щодо майбутніх потреб у навичках [4, с. 1780]. Для вирішення цих проблем система освіти Франції ввела використання мультидисциплінарного підходу з потужним опертям на психологічну науку [8, с. 10]. Так симбіоз психології та педагогіки мають на меті подолати виклики: якомога швидше приборкати зниження освітнього рівня французьких школярів і підготувати їх якнайкраще до адаптації складності світу та до щоразу гнучкішого й технологічнішого майбутнього. Психологічна наука, яка покликана розшифрувати механізми людської думки, дозволяє сьогодні краще зрозуміти педагогічну ситуацію та підвищити ефективність французької системи навчання.

Український досвід в умовах війни та глобалізації ще більшою мірою націлений на симбіоз психологічної та педагогічної науки. Сучасна українська психолого-педагогічна наука сьогодні націлена на застосування розуміння індивідуального функціонування учнів і, зокрема, тріади уваги, наміру, емоцій [14, с. 420].

В умовах війни педагогічні моделі спрямовані на численні психологічні операції, необхідні для прийняття гнучкої та адаптованої поведінки в кризових умовах. Поєднання цих потужних областей знань, на кшталт європейського досвіду, допоможе українській освіті підвищити розуміння педагогічної ситуації з точки зору адаптаційних процесів [13].

В європейському вимірі виховання спрямоване не лише на передачу певної кількості інформації від однієї особи до іншої. Воно допомагає учням зробити крок назад як щодо поданої інформації з метою розвитку критичного мислення, так і щодо власного режиму функціонування [5, с. 151].

Така рефлексія є потенційним проектом для української психолого-педагогічної науки, яка повинна орієнтуватися на мету «навчити вчитися, для розвитку власної автономії та впевненості у собі» [14].

Здатність адаптуватися в умовах війни – це тригер динамічної та позитивної еволюції українського суспільства.

У перспективі обов'язково потрібно сенсифікувати й навчити працівників освіти педагогічній практиці, що живиться дослідженнями в психологічній науці.

Перед українською психолого-педагогічною наукою стоять три виклики, які потрібно подолати. По-перше, необхідно уникати вертикального режиму роботи, який дистанціює педагога. По-друге, постає необхідність підвищення кваліфікації педагогічних працівників, отримання світового досвіду, що зараз значно ускладнюється військовими діями та фінансуванням. Нарешті, важливо, щоб освітня модель була пов'язана з еволюцією роботи та суспільства, особливо щодо цифрової трансформації. У цьому сенсі якнайкращою була б праксеологічно-раціоналізаторська навчальна модель, яка активно практикується в європейському вимірі.

Отже, вибір усвідомленої педагогічної моделі здатен змусити українську молодь вирости як в плані навичок і знань, так і в духовному та культурному сенсі.

Висновки

Раціоналізація викладання вимагає, крім пізнавальної раціональності (об'єктивної навчально-виховних процесів), праксеологічної або практично-комунікативної раціональності, здатної досягнути освітню практику за своєю складністю.

Психологічна наука дозволяє освіті отримати теоретичну зрозумілість стосовно педагогічних досліджень, концептуальності педагогіки, її практично-комунікаційної раціональності, легітимізації освітньої практики, обліку аксіологічного виміру освіти та роздумів про значення педагогічних трансформацій.

Завдяки аналізу теоретичної бази, дотичної до теми, та використанню дидактичного підходу, описані методи і стратегії концептуалізації та валідації психології в гуманітарних науках.

Таким чином, педагогічна наука зі своїми прагматичними особливостями не може уникнути філософських роздумів про необхідність психологічної присутності в усіх педагогічних сферах діяльності.

Ці дві різні фігури раціональності необхідно розглядати як в їх взаємодоповнюваності, так і в незамінності, що впливає з питання про співвідношення педагогіки та психології. Проте, звичайно, варто уникати ризиків взаємного виключення та трайбалізму ідентичності.

Цілком усвідомлюючи межі, характерні для педагогічного та психологічного підходів до виховання, необхідно визнати, що відносини між психологією та педагогікою «не стосуються розмежування поля діяльності», оскільки вони належать до двох різних реєстрів, які збагачують один одного, а не дискваліфікують один

одного, через те що лежать в основі двох різних фігур раціональності. Тому в науковій полеміці про місце і роль психолого-педагогічних наук відмовляємося від постулатів їх заперечення та дотримуємося думки про їх синергічну необхідність.

Отже, діалог між психологічною наукою та освітою, у цьому конкретному випадку, впливає на необхідність простежити та дослідити кожну з можливостей, що знаходяться в областях перетину між різними знаннями, що складають цей діалог. З конвергенції психології та освіти апелюємо до необхідності трансдисциплінарної комунікації для вирішення складних питань, які визначають основні проблеми освіти у XXI столітті, в якій напруженість між різними епістемами є досить розмитою, щоб запропонувати онтологічне розуміння нового обличчя освіти.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямку стосуються наукового пошуку альтернативних форм педагогіки, постулати яких черпають натхнення з науково-технічного прогресу.

Список використаних джерел

1. Осадча, Л. (2022). Педагогічні аспекти викладання загальної психології в медичному коледжі: специфіка, цілі та методика викладання. *Вісник Національного університету оборони України*, 1(65), 86-92. <https://doi.org/10.33099/2617-6858-2022-65-1-86-92>
2. Резворович, К. Р. (2021). Нормативно-правові акти України як засіб забезпечення ефективного функціонування механізму реалізації гендерної рівності в Україні. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*, 2. https://visnik.dduvs.in.ua/wp-content/uploads/2021/09/21_2_ua/HB_2-2021_23.10.21-125-130.pdf
3. Товканець, Г. В. (Ред.), Авшенюк, Н., Бокша, Н., Брижак, Н., Горват, М., Котун, К. ... Хома, Т. (2018). *Педагогічна освіта і професійна підготовка в сучасному соціокультурному середовищі*. Мукачево: Редакційно-видавничий центр МДУ. <https://core.ac.uk/download/pdf/237410242.pdf>
4. Bazinek, L. (2022). La fondation de la science psychologique par Johann Friedrich Herbart (1776-1841): Une approche métaphysique et mathématique à l'intériorité humaine. *HAL*. Advance online publication. <https://hal.science/hal-03915007/>
5. Colinet, S., & Haag, P. (2022). Les émotions des élèves à l'école au XXIe siècle: quels enjeux?. *Tréma*, (57). <https://doi.org/10.4000/trema.7423>
6. Dykhnych, L., Karakoz, O., Levchuk, Y., Namestiuk, S., & Yasynska, O. (2022). Prospects for the Development of Design Thinking of Higher Education Applicants in the Culture and Art Industry in the Context of Digitalization. *Journal of Curriculum and Teaching*, 11(5), 196-204. <https://doi.org/10.5430/jct.v11n5p196>
7. Haidabrus, B. (2022). Information technology and management in higher education and science. *Futurity Education*, 2(4), 26-35. <https://doi.org/10.57125/FED.2022.25.12.03>
8. Kruszewska, A., & Lavrenova, M. (2022). The educational opportunities of Ukrainian children at the time of the Russian invasion: perspectives from teachers. *Education 3-13*. <https://doi.org/10.1080/03004279.2022.2083211>
9. Menter, I. (2022). Maintaining quality in teacher education: a contemporary global challenge?. *Child Studies*, (1), 87-105. <https://doi.org/10.21814/childstudies.4128>
10. Muchacki, M. (2022). Peculiarities of personality development of the future in the context of information and communication technologies and education system reform (Polish experience). *Futurity Education*, 2(1), 46-56. <https://doi.org/10.57125/FED.2022.25.03.6>

11. Namestiuk, S. (2022). On the issue of teaching psychological and pedagogical disciplines at universities using immersive technologies. *Futurity Education*, 2(2), 33–42. <https://doi.org/10.57125/FED/2022.10.11.27>
12. Tarquinio, C., & Bouchard, J.-P. (2022). Délivrance du titre de psychologue en France: entre nécessité et absence de formation à l'exercice des psychothérapies. *Annales Médico-psychologiques, revue psychiatrique*, 180(5), 466-471. <https://doi.org/10.1016/j.amp.2022.03.004>
13. Tymchuk, L., Honchar, M., Medynskiy, S., Bilyk, N., Topolnik, Y., & Serheieva, V. (2022). Andragogy in Ukraine and Western Europe: Common and Different Features throughout Its History. *Revista Romaneasca Pentru Educatie Multidimensionala*, 14(1Sup1), 419-436. <https://doi.org/10.18662/rrem/14.1Sup1/559>
14. Tytova, N., & Mereniuk, K. (2022). Digital literacy of future teachers in the realities of large-scale military aggression (Ukrainian experience). *Futurity Education*, 2(3), 43–54. <https://doi.org/10.57125/FED/2022.10.11.33>